

Recenzja dysertacji doktorskiej mgr mgr Kataríny Čulákovéj pod tytułem „Příspěvek k poznání mezolitického osídlení Čech” (“Contribution to the Study of the Mesolithic Settlement in Bohemia”)

Dysertacja pani mgr Kataríny Čulákovéj, zatytułowana „Příspěvek k poznání mezolitického osídlení Čech”, obejmuje 742 strony tekstu. Składa się on z siedmiu rozdziałów, wstępu, zakończenia, uzupełnionych zestawieniem literatury, wykazem stosowanych skrótów, abstraktami, podsumowaniem w języku angielskim oraz niezwykle bogatą częścią katalogowo-dokumentacyjną, liczącą aż 468 stron. Na tę ostatnią składają się: właściwy katalog – zestawienie analizowanych stanowisk archeologicznych, liczne mapy, ryciny, fotografie i tabele przedstawiające różne aspekty osadnictwa mezolitycznego analizowanych przez Autorkę obszarów. Struktura pracy jest prawidłowa, jednakże z punktu widzenia prezentacji opracowywanych materiałów o wiele lepsze byłoby włączenie do tekstu rozdziałów, w stosownych miejscach, tych rycin, map i tabel, które Autorka zamieściła w obszernej części katalogowo-dokumentacyjnej.

We wstępie Autorka formułuje cele pracy, określa przedmiot swych dociekań oraz definiuje używane w dysertacji pojęcia: krajobraz mezolityczny, mobilność, sezonowość oraz strategie osadnicze. Omawia zawartość poszczególnych rozdziałów pracy i krótko charakteryzuje ich celowość. Autorka wspomina również dwie podstawowe metody postępowania badawczego: wieloaspektową analizę artefaktów kamiennych oraz analizę położenia geograficznego stanowisk mezolitycznych. W sformułowaniu celu pracy można zauważyć pewną niekonsekwencję; jako „cel główny” autorka podaje prezentację zebranych inwentarzy kamiennych, jako „cel dalszy” – określenie różnych strategii osadniczych łowców i zbieraczy mezolitycznych. Analiza (prezentacja) inwentarzy kamiennych jest tymczasem jedynie środkiem (a nie celem samym w sobie), który służy dociekaniom na temat reguł osadniczych stosowanych przez społeczności ze środkowej epoki kamienia. Szkoda również, że w podrozdziale omawiającym termin mobilność, przy charakteryzowaniu kategorii terytorialności, Autorka nie poświęca więcej uwagi problemowi utrzymywania granic pomiędzy społecznościami łowiecko-zbierackimi.

W pierwszym rozdziale mgr Katarína Čuláková szczegółowo dyskutuje kwestie związane z mezolitem jako odrębnym okresem epoki kamienia. W kolejnych podrozdziałach Autorka omawia: okoliczności powstania i sposoby rozumienia terminu „mezolit”, genezę wyodrębnienia tego okresu jako osobnej jednostki chronologicznej, zróżnicowanie kulturowe środkowej epoki kamienia i jej kulturę materialną oraz problematykę badawczą mezolitu i jej

specyfikę na gruncie czeskiej archeologii. Autorka na ogół w sposób udany dyskutuje poszczególne kwestie, wykazując dobrą znajomość problematyki i literatury przedmiotu. Moim zdaniem jednak niepotrzebnie omawia ona w sposób bardzo szczegółowy klasyfikację kulturową mezolitu europejskiego w oparciu o pracę J.K. Kozłowskiego i S.K. Kozłowskiego, która została napisana w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku. Podział ten jest używany dzisiaj na poziomie jednostek wyższego rzędu (kręgi kulturowe), natomiast duża część poszczególnych kultur (np. Sværdborg) nie jest obecnie w ogóle wyróżniana. Warto również zauważyć, że Autorka mogłaby w rekonstrukcji kultury materialnej łowców i zbieraczy mezolitu uwzględnić bardziej aktualną literaturę; często przywołuje ona świetną zresztą pracę J.-G. Rozoy (1978), jednakże od jej napisania odkryto wiele nowych źródeł, np. dotyczących rybołówstwa mezolitycznego.

Rozdział trzeci dysertacji, w pierwszej ze swych części, omawia teoretyczne i metodologiczne podstawy pracy oraz wynikający z nich sposób postępowania badawczego. W części drugiej Autorka opisuje procedury badawcze stosowane w pracy z materiałami zabytkowymi, przy czym najwięcej miejsca poświęca kwestiom związanym z badaniami terenowymi. W podrozdziałach dotyczących teorii mgr Katarína Čuláková dyskutuje między innymi problematykę definicji oraz interpretacji stanowiska archeologicznego – czyni to, moim zdaniem, w sposób bardzo udany. W tej części pracy uwidaczniają się również w sposób wyraźny ograniczenia poznawcze, spowodowane charakterem analizowanych źródeł – pozyskane one zostały w trakcie badań powierzchniowych i sondażowych, ze stanowisk bez dobrze rozwiniętej stratyfikacji. Wprawdzie Autorka optymistycznie zapatruje się na możliwości interpretacyjne na podstawie takich źródeł, trudno nie zauważyć, jak bardzo niepewne są takie wnioski.

W tej części rozdziału trzeciego, gdzie mgr Katarína Čuláková charakteryzuje metody analizy typologicznej i technologicznej, trudno mi się zgodzić ze stosowanym przez nią podziałem na debitaż i artefakty. Artefaktami są wszystkie zabytki krzemienne wyprodukowane lub modyfikowane przez człowieka; ich przeciwieństwem są formy naturalne, wytworzone w całości przez przyrodę. Ponadto w rozwijanym dalej podziale zabytków kamiennych na debitaż, rdzenie i artefakty retuszowane pominięte zostały formy, które były używane jako narzędzia bez retuszu (wymienia się jedynie formy z retuszem użytkowym). Uzupełnienia wymagałaby również część dotycząca narzędzi mikrolitycznych; określenie, że mają one „kształt geometryczny” jest bardzo nieprecyzyjne, rozumiem, że Autorka miała tu na myśli formy zbliżone do prostych figur geometrycznych. Nie wyczerpuje

to jednak bogactwa form geometrycznych, do których zaliczamy również różne tylczaki i półtylczaki o niewielkich rozmiarach (por. prace S.K. Kozłowskiego z 1972 i 1989 roku).

W czwartej części swej pracy mgr Katarína Čuláková omawia środowisko geograficzne oraz historię badań mezolitu w analizowanych przez siebie obszarach wschodnich Czech i Szumawy oraz zgromadzone źródła. Należy przy tym zaznaczyć, że tytuł tego rozdziału dobrany został nieco niefortunnie, ponieważ sugeruje znacznie węższą treść – ograniczoną jedynie do charakterystyki zbiorów artefaktów kamiennych. Uważam również, że można mieć zastrzeżenia do wewnętrznego uporządkowania poszczególnych podrozdziałów – na przykład sekcja 4.1.3., w której charakteryzuje się obraz osadnictwa mezolitycznego we wschodnich Czechach, pojawia się zbyt wcześnie, ponieważ zawarte w niej wnioski nie zostały w ogóle poprzedzone analizą.

Z drugiej jednak strony Autorka w sposób kompetentny omawia kwestie związane z krytyką źródeł. Szczególnie interesująca wydała mi się dyskusja na temat możliwości kontaminacji zbiorów artefaktów mezolitycznych wyrobami z innych epok i okresów. Godne uwagi jest również dokładne i skrupulatne omówienie okoliczności pozyskania źródeł kamiennych.

Autorka jako bazę źródłową dla swoich dociekań wykorzystuje przede wszystkim zbiory powierzchniowe. Nie od dzisiaj znane są ograniczenia związane z interpretacją źródeł w ten sposób pozyskanych, tak że wnioski wyciągnięte w oparciu o takie materiały są moim zdaniem co najmniej dwuznaczne. Można na podstawie prospekcji powierzchniowej zarysować wstępnie obraz osadnictwa na badanych terenach, tego rodzaju synteza będzie miała charakter jedynie orientacyjny. Przyznać jednak muszę, że mgr Katarína Čuláková włożyła wiele wysiłku, aby poddać badania powierzchniowe procedurom kontrolnym, które umożliwiają ocenę wiarygodności tych penetracji („prospekcja systematyczna”).

Mam też nieodparte wrażenie, że „Charakterystykę wybranych stanowisk” (podrozdział 4.1.4.1.) lepiej byłoby przedstawić w formie tabeli lub kilku tabel; więcej miejsca zostałoby wtedy na zbiorczą analizę poszczególnych cech geografii tych stanowisk i znalezionych tam inwentarzy kamiennych. Tymczasem w analizie stanowisk z terenu wschodnich Czech brak jest podrozdziałów dyskutujących zbiorczo różne elementy ich topografii: położenie n.p.m., ekspozycję oraz dystans dzielący obozowiska od źródeł wody. Forma opisowa, stanowisko po stanowisku, nie dość, że jest monotonna, to niesie za sobą liczne powtórzenia informacji, które nie powinny mieć miejsca w tekście naukowym.

W części rozdziału poświęconej osadnictwu mezolitycznemu na Szumawie Autorka skupia się na prowadzonych przez nią badaniach na niewielkim obszarze gór – wzdłuż

Roklanského potoka i sąsiednich cieków. Badania te znajdują się we wstępnym etapie realizacji, dlatego też można mieć poważne wątpliwości, czy powinny być obiektem analizy w dysertacji doktorskiej – czy nie należałoby jednak lepiej rozpoznać osadnictwo mezolityczne w tym regionie. Na obecnym etapie badań znana jest zaledwie garstka stanowisk z niewielką liczbą artefaktów kamiennych, o nierozpoznanym zasięgu i planigrafii znalezisk! Wszystkie te niedogodności są wyraźnie widoczne w podrozdziale 4.2.6., w którym Autorka próbuje scharakteryzować osadnictwo mezolityczne nad Rohlanskim potokiem. Porównanie osadnictwa mezolitycznego na Szumawie i w Alpach jest moim zdaniem wysoce karkołomne, znacznie lepiej byłoby przyjąć jako obszar porównawczy pasma górskie Sudetów, góry pod wieloma względami (wysokość) podobne do Szumawy. W tym miejscu pragnę wyrazić zdziwienie, że Autorka nie sięgnęła po prace Jarosława Bronowickiego, który problematyką zasiedlenia polskich Sudetów w epoce kamienia zajmuje się nieprzerwanie od końca lat osiemdziesiątych.

W rozdziale piątym mgr Katarína Čuláková prezentuje analizowane w swej pracy materiały w szerszym kontekście czeskiego mezolitu. Autorka w sposób interesujący i kompetentny porównuje położenie stanowisk mezolitycznych z terenu wschodnich Czech oraz znalezione na nich materiały z podobnymi znaleziskami z południa kraju i z dorzecza Otavy. Obserwacje Autorki trafnie oddają podobieństwa i różnice w zasiedleniu wszystkich wymienionych regionów, chociaż przyznać należy, że chronologiczna dynamika rozwoju kulturowego i osadnictwa mezolitycznego w każdej z tych krain jest trudna do ustalenia ze względu na brak datowań radiowęglowych. Recenzent odczuwa również pewien niedosyt, że Autorka nie pokusiła się o szerszą dyskusję i interpretację różnic w zaopatrzeniu w surowiec kamienny w obrębie diskutowanych regionów (różne znaczenie surowców miejscowych i importowanych).

Rozdział szósty dysertacji traktuje o różnicach w strategiach osadnictwa mezolitycznego w obydwu analizowanych regionach. W tym celu Autorka wyróżnia różne typy topografii stanowisk i dyskutuje ich przydatność osadniczą z punktu widzenia łowców i zbieraczy ze środkowej epoki kamienia. Autorka w sposób poprawny podsumowuje fakty przedstawione w części analitycznej; przekonująco również brzmi jej argumentacja na temat dynamiki osadniczej łowców mezolitycznych w ciepłych i chłodnych porach roku. Wyjątkiem są jedynie rozważania na temat zasiedlenia strefy górskiej w mezolicie na przykładzie Szumawy. Rekonstrukcje te, jak już wspominałem, idą moim zdaniem zbyt daleko, zważywszy na szczupłość bazy źródłowej.

W rozdziale siódmym Autorka próbuje określić wzajemne związki łowców i zbieraczy mezolitycznych środkowej Europy ze środowiskiem przyrodniczym. W ciekawy sposób dyskutuje ona różne problemy związane z relacjami człowiek (grupa) – środowisko. Nowoczesne spojrzenie Autorki na środowisko oraz jej zacięcie teoretyczne pozwalają jej wyjść poza utarte ramy refleksji na temat roli środowiska przyrodniczego w życiu łowców i zbieraczy.

Budzi podziw liczba załączonych przez Autorkę map, zestawień, rycin i fotografii, pochwalić można również starannie skonstruowany i przemyślany katalog. Myślę zresztą, że z części fotografii i rysunków profili można by śmiało zrezygnować bez szkody dla dysertacji. Niestety, ten bogaty materiał częstokroć nie znajduje żadnych odniesień w tekście! Uznać to należy za poważne niedopatrzenie, ponieważ ich brak w znacznym stopniu obniża wymowę zgromadzonych i przedstawionych zestawień, map, rycin etc. W dodatku Autorka, o ile już te odniesienia daje, czyni to w dziwaczny sposób – w przypisach dolnych.

Opisane przeze mnie błędy i uchybienia umniejszają tylko w pewnym stopniu moją pozytywną opinię o dysertacji doktorskiej mgr Kataríny Čulákovej. Autorka opracowywała materiał trudny i niewdzięczny, doskonale sobie radząc z niemal wszystkimi pułapkami, które wiążą się z pracą nad źródłami archeologicznymi pozyskanymi głównie metodą badań powierzchniowych. Pochwalić również muszę teoretyczne zacięcie Autorki, które zaowocowało udanymi uwagami na temat archeologii krajobrazu, wymowy źródeł archeologicznych oraz strategii osadniczych łowców i zbieraczy. Mimo różnych zastrzeżeń, których wyraz dałem w recenzji, uważam, że praca stanowi istotne podsumowanie naszej znajomości osadnictwa mezolitycznego we wschodnich Czechach i na Szumawie. Wnioskuje zatem o dopuszczenie pani mgr mgr Kataríny Čulákovej do dalszych etapów przewodu doktorskiego – doporucuju práci k obhajobě.

dr hab. Tomasz Płonka